

תולעת שבפירות במשנת הרמב"ם

הרב משה צארום

אף על פי שדיני תולעים מבוארים במקורות ובפוסקים ראשונים ואחרונים. בחרנו במאמר זה לקרוא בשם משנתו של הרמב"ם ז"ל. כי הוא נגע במה שמתקשים בני אדם במינים אלו. ובכמה מקומות גם נתן הסברים מדעיים בנדון זה.

יש כמה מן האחרונים ז"ל ומקצת מחכמי זמנינו שאמרו את דעתם בנושא זה. ולענ"ד אינם דברים המתישבים על הלב. ולכן לא הזכרתי. וממילא שלא ראיתי צורך לעסוק בסתירת דבריהם כדי שלא להכנס לויכוח מיותר שיחרוג ממטרותנו. כי לכולם יש פירכא. וראיתי שהדרך הנכונה היא דרכו של הרמב"ם בהתמודדו עם מוסכמות מדעיות שהיו מקובלות בזמנו. בשיטתו הידועה בשם "התיאום". רצה לומר תיאום בין מוסכמות מדעיות לאמונות ודעות תורניים. ומוכיח שאין סתירה ביניהם. כי דברים אמיתיים לא יתכן שיהיו סותרים את תורתנו הקדושה. מפני שהיא תורה משמים שכולה אמת ניתנה מאת ה' יתברך. שיטתו זו מעצם רעיונה מתאימה לכל עידן מדעי ישן או חדש. ועל פי דרכו של הרמב"ם כתבתי מאמר זה לתת ביאור המתישב על הלב. בדיני תולעת שבפירות ובדין הריגת כנים בשבת. ועוד כמה דינים שנכללו בו.

בתורה בספר ויקרא י"א פרשת שמיני. נאמרו איסורים כוללים לאכילת שרצים. ללא נתינת סימנים או שמות מזהים כדרך שנאמרו בבהמות וחיות ועופות ודגים וחגבים. גם לא נזכר בפירוש במקרא התיחסות מסוימת לתולעת הפרי להיתר. אבל התבאר בתורה שבעל פה. ומקורו בספרא ובספרי הובא בספר המצוות לרמב"ם מצוה לא תעשה קע"ז וז"ל: [בתרגום הר"י קאפח]

האזהרה שהוזהרנו מלאכול את השרץ המתהווה מן העיפושים ואע"פ שאינו מין מסויים ואינו מתהווה מזכר ונקבה. והוא אמרו ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ. ולשון ספרא הרמש על הארץ אף על פי שאינו פורה ורובה. וזהו ההבדל בין השרץ השרץ על הארץ. ובין אמרו השרץ הרמש על הארץ. כי השרץ השרץ הוא השרץ שיש בו כח המוליד את המין והרי הוא משריץ על הארץ. והשרץ הרומש הוא השרץ המתהווה מן העיפושים שאינו מוליד כמוהו. וגם האוכל ממנו דבר לוקה.

ראה עוד מש"כ רבינו בענין זה במורה הנבוכים (חלק א עב) וזה לשונו:

ומינים אינם המטרה אבל הם חיוביים לטבע ההויה וההפסד הכלליים. כגון מיני התולעים הנבראים בזבלים ומיני בעלי חיים הנבראים בפירות כאשר מרקיבים. ומה

שנברא מעפושי הלחיות והתולעים הנבראים במעיים ודומיהם. כללו של דבר נראה לי שכל מה שלא ימצא בו כח להוליד כמותו הרי הוא מן הקבוצה הזו.¹

ובמצוה לא תעשה קע"ח הביא מקור מהספרי לאסור תולעת שבפרי שפירשה וחזרה לפרי. ובמצוה לא תעשה קע"ט האריך רבינו בביאור איסור מינים אלו. וקרוב לסוף דבריו שם הוא אומר וזה לשונו:

ואין מן הנמנע התהוות הצרעה או הנמלה חולתן ממיני המעופפים והשורצים בתוך הפירות אלא אצל ההמון. שאין להם ידיעה במדעי הטבע. אלא מדמים שכל מין אי אפשר שיתהווה אחד ממנו אלא מזכר ונקבה. כיון שהם רואים בעין שהדבר כך על הרוב.

עד כאן למדנו על איסור אכילת שרצים אפילו אותם הנחשבים למתהווים מן העיפופים ואינם פרים ורבים. מזכר ונקבה. אבל אופן היתר אכילתם התבאר ברמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק ב הלכה יד. וזה לשונו:

אלו המינים הנבראין בפירות ובמאכלות אם פירשו ויצאו לארץ אף על פי שחזרו לתוך האוכל מי שאכל מהן כזית לוקה שנאמר לכל השרץ השורץ על הארץ לאסור אלו שפרשו לארץ. אבל אם לא פרשו מותר לאכול הפרי והתולעת שבתוכו. במה דברים אמורים שהתליע האוכל אחר שנעקר מן הארץ. אבל אם התליע והוא מחובר. אותה התולעת אסורה כאילו פירשה לארץ שעל הארץ נבראת ולוקין עליה. ואם ספק אסורה. לפיכך כל מיני פירות שדרכן להתליע כשהן מחוברין לא יאכל עד שיבדוק הפרי מתוכו שמא יש בו תולעת. ואם שהה הפרי אחר שנעקר שנים עשר חדש אוכל בלא בדיקה שאין תולעת שבו מתקיימת שנים עשר חדש.

נמצינו למדים שצדדי איסור אכילת שרצים הם רבים יותר מצדדי היתר אכילתם שהיתרם מצטמצם לאחר מילוי תנאים הנ"ל. דהיינו שהתליע הפרי בודאי לאחר שנתלש מן העץ. או אם עבר על הפרי שנים עשר חדש. ובתנאי נוסף שלא פירשה התולעת מן הפרי רק אז אוכל את הפרי בתולעת שבו. לכן לא נכתב בתורה היתר לאכול שרצים. אלא יש מצב שאין חלות איסור על פי התנאים שהתבארו בתורה שבעל פה.

בדורינו התעוררה שאלה על צד היתר אכילתם היות ויסוד ההיתר בהנחה שיש מציאות התהוות בעלי חיים שלא באמצעות זכר ונקבה. והרי לפי מוסכמות מדעיות גם אותם בעלי חיים הנמצאים בפירות מקורם מזכר ונקבה. אם כן מניין בא היתר אכילתם גם אם התליעו הפירות לאחר שנתלשו. וגם אם עבר עליהם שנים עשר חדש.

שאלה זו מעוררת תמיהה יותר חמורה והיא האם יתכן שבתורתנו נאמרו הלכות על יסוד הנחות מוטעות. והרי היסוד השמיני משלשה עשר יסודות התורה שמנה הרמב"ם הוא יסוד תורה משמים על מבוכה זו כבר עמד הרמב"ם בפתיחת הקדמתו לספר מורה

1 מהדורת הר"י קאפח עמוד קט.

הנבוכים. אע"פ שדבריו שם נאמרו בעניני השקפות ודעות ואמונות. הרי דבריו הם בעצם שיטת גישתו לתיאום בין תורה ומדע. ולשיטתו לא יכולה להיות סתירה ביניהם כי חסרון הידיעה הוא בנו ועלינו ללמוד ולעיין היטב באמיתת הדברים התורניים והמדעיים גם יחד אז יבוא הפתרון על מקומו והמבוכה מסתלקת.

גם בענין תולעת הפרי כבר העיר הרמב"ם בספר המצוות ואמר שהמחשבה שאין אפשרות היוצרות בע"ח שלא באמצעות זכר ונקבה. הוא נחלת ההמון שאין להם ידיעה במדעי הטבע. ואומרים את מה שאומרים לפי ראות העין. נראה ברור שהרמב"ם למעשה נגע בקושיית בני זמנינו. ובודאי שכבר בזמן קדום נעשו בדיקות ומעקבים אחר היוצרות בע"ח בתוך פרי ואף על פי כן קבעו שתולעת הפרי נחשבת ליצור הפרי ולא לזכר ונקבה. ולמרבח הפלא הרי מעקב פשוט לא מדעי במיוחד. מראה שראשית תולעת הפרי נעשית ע"י שרץ מעופף המטיל את ביציו בפרי. א"כ מדוע קבעה ההלכה שתולעת הפרי אינה נחשבת למתהוה מזכר ונקבה.

התשובה לכך היא שגדרי ההלכה בענין זה כמו בנושאים הלכתיים שונים להם כללים משלהם. לענין תולעת הפרי נאמר. מה שהמדע מגלה שכל יצור חי ראשיתו מזכר ונקבה וכפי שאמרנו מעקב פשוט מגלה זאת. אין לזה שום ענין לגדרי ההלכה של היתר ואיסור אכילה. בהימצא תולעת בפרי, מפני שהמדובר כאן במין של יצורים שהיוצרותם שונה מהיוצרות שאר בעלי חיים. כידוע מיני בע"ח כשור וחמור וכדומה נבראים מזכר ונקבה באופן ישיר ללא מעורבות שום אמצעי עזר נוסף להיוצרותם. וכלשון הרמב"ם בספר המצוות "שיש בהם כח המוליד את המין". כן הוא הדבר בבעלי חיים מטילי הביצים. שע"י דגירה לזמן מסויים הם נבראים בביצים ואח"כ בוקעים לאויר העולם. לא כן ביצורים שבפירות תהליך היוצרותם שונה כי אינם נבראים מזכר ונקבה באופן ישיר כעין הנ"ל. אלא הביצה מופרית בגוף הנקבה ע"י זכר. והיא מטילה אותה על פרי וכאן מסתיימת פעולת הנקבה ואין לה עוד שותפות ויכולת להיוצרות בע"ח מאותה ביצה לא בגופה ולא מחוץ לגופה. וכלשון הרמב"ם בספר המצוות "שאינו מוליד כמוהו". אלא פריון הביצה עד להיוצרות יצור חי מושלם נעשה ע"י תהליך ממושך בין הביצה לבין הפרי כפי המבואר בספרי המדע בתחום זה. ככל שמתגלה המדע בתהליך היוצרותם של יצורים אלה. כך מתגלה השוני המהותי בין יצורים הפריים מזכר ונקבה באופן ישיר. לבין יצורים אלה. ולפיכך מובנת מעורבות ההלכה לגבי יצורים אלה. ועל מין יצור זה קובעת ההלכה גדרים להיתר ולאיסור. כמו שנתבאר בהלכות מאכלות אסורות וכדלעיל. לסוג של יצורים אלה קוראת ההלכה בצדק מינים שאינם פריים מזכר ונקבה. להבדיל מהמינים המוכרים בקלות לבני אדם. כי באמת הם נוצרים בפרי מעת היותם ביצים טרם היותם בעלי חיים. ובלעדי הפרי לא היתה מתאפשרת יצירתם נמצא שהפרי הוא למעשה האם האחרונה של הבעל חיים והמשלימה את יצירתו. היות וחמרי הפרי מרכיבים הכרחיים וחיוניים להיוצרות הבע"ח בפרי עד ליציאתו לאויר העולם. ובהחלט ניתן לומר שתולעת זו היא תוצר של הפרי.

נמנעתי מלהשתמש במונח "בית גידול" מפני שחששתי שהקורא לא יבין את כונתי וכבר ראיתי שהר"י קאפח השתמש במונח זה בשם "אכסניא" (ראה הלכות מאכלות אסורות הערה כד) והניח הדבר בספק לפי הבנתו את דברי חוקרי זמנינו. לכן הוצרכתי להדגיש עד כמה מעורבותו הכימית של הפרי הכרחית משמעותית ליצירת התולעת שבתוכו. כדי להחיל עליו דינים שונים משאר יצורים המתהווים מזכר ונקבה בתהליכים ישירים ללא מעורבות גורמים נוספים.

כן יש להעיר שאין כאן דיון בביצי שרצים ורמשים. ולענייננו אין זה משנה כלל. מתי הושרצו בתלוש או במחובר. כי שאלת אכילתם. תלוי באם הם בגדר דברים הנאכלים. כמו שמבואר בפרק ג הלכה א, וכל הדיון לפנינו מתמקד בשאלת תולעת שנוצרה בפרי. כאן באה חלוקה הלכתית מוגדרת וברורה מאד. האומרת שאם בע"ח נוצר בפרי בעודו מחובר לארץ הרי התולעת אסורה משום שרץ הרמש על הארץ. אבל אם נוצרה התולעת בפרי לאחר שנעקר מן הארץ הרי דין התולעת כדין הפרי. כשם שהפרי מותר באכילה כך כל מה שבתוכו מותר באכילה כולל תולעת שבתוכו מפני שהוא תוצר הפרי. ואינו נחשב לבע"ח בפני עצמו [וכדלקמן] וגורם האיסור של שרץ הרמש על הארץ אין כאן מפני שהתולעת נוצרה בפרי לאחר שנתלש הפרי מן הארץ. ולכן אם פירשה התולעת מן הפרי אע"פ שחזרה אח"כ לפרי נאסר באיסור המבואר בספר המצוות לא תעשה קע"ח ומקורו בספרי. מהפסוק לכל השרץ השרץ על הארץ לא תאכלום כי שקץ הם. לשון ספרי להביא את שפירשו לארץ וחזרו.

על פי ביאור זה יובן גם דין שרץ המים באיסור והיתר שבו כמבואר בהלכות מאכלות אסורות פרק ב הלכה יז והלאה.

על פי הבחנה זו של שנויי תהליך התפתחותם של יצורים מוצאים אנו חילוקי דינים לפי מציאותו של בעל החיים גם בהלכות שבת ובהלכות רוצח. נפתח בדיני שבת כי הוא המשך ומשלים לנאמר בהלכות מאכלות אסורות.

בהלכות שבת פרק י, הלכה א, כתב הרמב"ם:

השוחט חייב וכו' כל הנוטל נשמה לאחד מכל מיני חיה ועוף ודג ושרץ וכו' חייב.

ובהלכה ב כתב רמשים שהם פרים ורבים מזכר ונקבה או נהוין מן העפר כמו הפרעושים ההורג אותן כהורג בהמה וחיה. אבל רמשים שהויתן מן הגללים ומן הפירות שהבאישו וכיוצ"ב כגון תולעים של בשר ותולעים שבתוך הקטניות ההורגן פטור.

ובהלכה ג כתב: "מותר להרוג את הכנים בשבת מפני שהן מן הזיעה".

לפנינו שלשה חילוקי דינים בהריגת הרמשים. חייב. פטור. ומותר.

ביאור חלוקה זו כך הוא:

א. ההורג רמשים המשתייכים להגדרה של פרים מזכר ונקבה. או שאינם פרים מזכר ונקבה אבל הם נהוין מן העפר דין אחד להם ההורגן בשבת חייב כי מה שנהוה מן העפר נחשב לשרץ הרומש על הארץ. ודינו כדין בעל חיים המתהוה מזכר ונקבה. וכך הוא הדין במאכלות אסורות.

ב. והחלוקה השניה רמשים הנהוין מן הפירות התלושים שאינם מחוברים לקרקע. או נהוין בבשר ובקטניות. ההורגן בשבת פטור. כי אלה אינם נחשבים לשרץ הרומש על הארץ כשם שהותרה אכילתן כשהן בתוך הפרי ולא פירשו לאויר העולם. הרי הם נחשבים לחלק מן הפרי ואינם בריה בפני עצמן. ולא באו לכלל בעל חיים מושלם. לכן ההורגן בשבת פטור אבל אסור. שאיסורם מדברי סופרים. ככל תקנות וגזרות חז"ל.

ג. והחלוקה השלישית. הריגת הכנים מן הבגד או מן הגוף מותרת. ולא ראו חכמים לאסור הריגתן כי טבע האדם להתחכך ולגרד מחמת גירויי הכנים וכמעט שאי אפשר להימנע מהריגתן ואין גוזרין גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה. ולכן נשאר דינם על עיקר דין תורה שמותר להרגן. וכתב רבינו הטעם מפני שהן מן הזיעה ואחריו נמשכו שאר פוסקים בטעם זה. הנאמר כבר בספרי המדע הקדמונים שקדמו להרמב"ם. וכפי שהתבאר בהתהוות תולעת הפרי. כך צריך לומר בתהליך התהוות הפגה. שאמנם ביצי הכנים נוצרו בתהליך של הפריית זכר ונקבה. אבל המשך התפתחות הכנה מהביצה הוא באמצעות הזיעה. ולכן אינו נחשב למתהוה מזכר ונקבה. וגם אינו שרץ הרומש על הארץ לכן אין סיבה האוסרת הריגתו.

ענה נזכיר בדיני רוצח. ובפיקוח נפש בשבת. בהלכות סנהדרין סוף פרק יב מבואר מי שנגמר דינו אין משהין אותו אלא ייהרג ביומו. אפילו היתה עֲבָרָה אין ממתניין לה עד שתלד. ומכין אותה כנגד בית ההריון עד שימות הולד תחלה. אבל אם ישבה על המשבר ממתניין לה עד שתלד. חלוקה זו בין ישבה על המשבר לקודם שישבה על המשבר מוצאים אנו גם בהלכות שבת פרק ב הלכה טו. קודם שישבה על המשבר העובר אינו נחשב לחי בפני עצמו אלא הרי הוא כאבר מאברי האם ואין מחללין עליו את השבת. אבל כשישבה על המשבר מתחיל הולד להינתק מן הרחם ולצאת לאויר העולם מאותו זמן הוא נחשב לחי בפני עצמו ומחללין עליו את השבת.

נשוב לדיני מאכלות אסורות לענין איסור אכילת חֶלֶב מבואר בהלכות מאכלות אסורות פרק ז הלכה ג:

השוחט בהמה ומצא בה שליל כל חלבו מותר ואפילו מצאו חי מפני שהוא כאבר ממנה. ואם שלמו לו חדשיו ומצאו חי אע"פ שלא הפריס על הקרקע ואינו צריך

שחיטה [שהרי ניתר בשחיטת אמו] חלבו אסור וחייבין עליו כרת. ומוציאין ממנו כל החוטין והקרומות האסורין כשאר הבהמות.

מהלכה זו מתבאר שאף על פי שהשליל נחשב לאבר מאברי אמו. ולכן ניתר בשחיטת אמו. מכל מקום לענין איסור חלב יש חלוקה בין שלמו לו חדשיו שאז חלבו נאסר. לבין לא שלמו לו חדשיו עדיין חלבו מותר באכילה. הרי שלהלכה יש התיחסות מכוונת ומדוקדקת לכל פרט. בכל שלבי התפתחותו של הבעל חיים. אף אנו נאמר שהיוצרות תולעת בפרי תלוש היא נחשבת לחלק מן הפרי ולא לבריה בפני עצמה. כל עוד לא פירשה מן הפרי. ולכן מותר לאכול את הפרי בתולעת שבתוכו לפי התנאים שנתבארו.